

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Νέο όπλο παρουσιάστηκε,
το όπλο του αέρα. Νέο πεδίο αγώνων
ανοίχτηκε, ο ουρανός. Γεγονός νέο στην
ιστορία του πολέμου γεννά μία αρχή,
εκείνη του εναερίου πολέμου».⁶

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποδείχτηκε η πιο σημαντική και επώδυνη στρατιωτική αναμέτρηση της σύγχρονης ιστορίας. Στα γεωγραφικά του όρια –που κάλυψαν το μεγαλύτερο τμήμα του πλανήτη– και στη χρονική του έκταση –η οποία άγγιξε τα έξι έτη– προκλήθηκαν πρωτόγνωρες καταστροφές σε έμψυχο και άψυχο υλικό. Τέθηκαν αμείλικτα ερωτήματα για την έκταση και την ένταση της βίας που χρησιμοποιήθηκε, ενώ ο «Ψυχρός Πόλεμος» που τον διαδέχτηκε ματαίωσε τις ελπίδες και τη λαχτάρα των λαών για ειρηνική και ασφαλή συμβίωση αφού επέβαλε νέες διαχωριστικές γραμμές, δηλητηριάζοντας τις σχέσεις μεταξύ των νικητών. Ήταν μία γενικευμένη σύρραξη που σημαδεύτηκε από τη ραγδαία εξέλιξη των οπλικών συστημάτων, τη βιολογική διάσταση της ναζιστικής ιδεολογίας, τη «βιομηχανοποιημένη» απώλεια της ανθρώπινης ζωής στα στρατόπεδα εξόντωσης, τη χρήση της ατομικής ενέργειας, τα μέσα ή τις καινοτόμες μορφές σύγκρουσης οι οποίες αξιοποιήθηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Αυτές περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τον κεραυνοβόλο πόλεμο «Blitzkrieg» ως τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για την ταχεία εξουδετέρωση των χερσαίων εχθρικών δυνάμεων, τη χρήση των πυραύλων V1-V2, την εκ νέου δράση των υποβρυχίων –κυρίως στον Ατλαντικό– αλλά και τον εναερίο πόλεμο με την καταλυτική παρουσία του αεροπλανοφόρου στο μέτωπο του Ειρηνικού.

Ο τελευταίος γρήγορα αναδείχτηκε σε μία από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές της παγκόσμιας αναμέτρησης. Η καταστρεπτική διάσταση της αεροπορικής βίας –όπως πρωτοεμφανίστηκε στον «Μεγάλο Πόλεμο»– οδήγησε αρκετά νωρίς ένα σημαντικό μέρος από τα στελέχη των επιτελείων και τους πολιτικούς της εποχής να χαιρετίσουν με ενθουσιασμό το «νέο όπλο». Εντυπωσιασμένοι και γοητευμένοι από τις επιδόσεις

⁶ Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας [στο εξής ΓΕΑ], «Οι πρωτοπόροι του αεροπορικού δόγματος. Ντουέ: Μία θεώρηση της εργασίας του, της επίδρασης και της φήμης του», μετάφρ-διασκευή Σχου (Ι) Π. Καρδάση από το *RAF Quarterly*, Summer '74, *Αεροπορική Επιθεώρηση*, 28 (Μάιος-Αύγουστος 1983), 44.

του, έσπευσαν να προσδιορίσουν τον πυρήνα της επιχειρησιακής του δράσης επισημαίνοντας τον κομβικό ρόλο της εναέριας κυριαρχίας, ως τον παράγοντα εκείνον που θα εξασφάλιζε στον μέγιστο βαθμό τη θετική κατάληξη των επιχειρήσεων. Τον Οκτώβριο του 1917, ο νεαρός τότε Βρετανός υπουργός Ναυτικών Winston Churchill προχώρησε σε μία δήλωση –ενδεικτική της στρατιωτικής του οξυδέρκειας– προδικάζοντας ταυτόχρονα και τη βαρύτητα που έδωσε στο θέμα της αεροπορικής δραστηριότητας μετά τον Μάιο του 1940:

«Κατέστη πλέον σαφές ότι πρωτεύων αντικειμενικός στόχος των αεροπορικών μας δυνάμεων πρέπει να είναι αι αεροπορικοί βάσεις του εχθρού και η εν συνεχεία καταστροφή των μαχητικών του αεροσκαφών. Άπαντες οι λοιποί αντικειμενικοί σκοποί, οσονδήποτε ελκυστικοί και αν είναι, οσονδήποτε αναγκαία και αν φαίνεται η εξουδετέρωσίς των, πρέπει να θεωρούνται ως δευτερεύοντες εν σχέσει με τον πρωτεύοντα σκοπόν [...]. Εφ' όσον επιτευχθή το αποτέλεσμα τούτο και αποκτηθή πραγματική κυριαρχία εις τον αέρα, άπαντα τα λοιπά είδη των επιχειρήσεων, άτινα είναι δυνατά, δύνανται να εκτελεσθούν ευκόλως. Το σύνολον των διαθεσίμων αεροσκαφών δύνανται να ριφθή εις την μάχην άνωθεν του μετώπου».⁷

Στη δεκαετία του 1930 το αεροπλάνο –ιδίως το βομβαρδιστικό– εξακολούθησε με ακόμα μεγαλύτερη ένταση να αποκαλύπτει τις δυνατότητές του στο πεδίο της μάχης. Ο οδυνηρός χαρακτήρας τους έγινε αισθητός στους ιταλικούς βομβαρδισμούς της Αβησσυνίας, στις αεροπορικές επιθέσεις των Ιαπώνων στη Μαντζουρία, στον Ισπανικό Εμφύλιο (1936-1939) μεταβάλλοντας τη Γκερνίκα μία άγνωστη ως τότε βασκική πόλη σε σύμβολο του εναέριου τρόμου.⁸ Η αναπάντεχη αυτή επίδειξη δύναμης από την πλευρά του –και μάλιστα στην πιο αποκρουστική της έκδοση– έπεισε ακόμα και εκείνους που ως τότε διατηρούσαν αμφιβολίες για την επιχειρησιακή του αποτελεσματικότητα, αναβαθμίζοντας την αξιοποίησή του σε αυτονόητη παράμετρο για οποιαδήποτε μελλοντική σύγκρουση.

Ωστόσο, οι μεσοπολεμικές κυβερνήσεις ήσαν μέτοχοι ενός οξύμωρου σχήματος το οποίο πλησιάζοντας στο φθινόπωρο του 1939, μεγιστοποιούσε τον συντελεστή αμηχανίας και δυσφορίας. Δε δίσταζαν να αποθεώσουν τις δυνατότητες του «νέου όπλου» –ελπίζοντας στην αξιοποίησή του ως μέσο για την άσκηση αφόρητης στρατιωτικής-ψυχολογικής πίεσης στον αντίπαλο και στην αποκόμιση βραχύβιου πολιτικού κέρδους. Εύκολα και αβίαστα ερμήνευαν-προέβαλλαν τη μαζική παραγωγή του

⁷ Ν. Κουρής, «Η ιστορική διαδρομή της εναερίου ισχύος», *Αεροπορική Επιθεώρησης*, 5 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1974), 4-5.

⁸ Η επιδρομή έλαβε χώρα στις 26 Απριλίου 1937. Πραγματοποιήθηκε από γερμανικά βομβαρδιστικά της λεγεώνας «Κόνδωρ» εφαρμόζοντας την πρακτική του «κυλιόμενου» βομβαρδισμού. Ήταν διάρκειας δύο-τριών ωρών με τους επιζώντες να μιλούν για στιγμές κόλασης και αποκάλυψης σε μία καμένη πόλη. Ο αρχικός αριθμός των 1.650 νεκρών άγγιξε το 1/3 του πληθυσμού, αν και νεότερες μελέτες τον προσδιορίζουν στους 300, με τους τραυματίες να ανέρχονται στους 889, βλ. Antony Beevor, *Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος 1936-1939*, μετάφρ. Γιάννης Καστανάρας, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2006, σσ. 354-356.

αφενός ως αδιάσειστη απόδειξη της ευρωστίας για τις ανεξάντλητες οικονομικές-τεχνολογικές δυνατότητες των χωρών τους και αφετέρου ως τεκμήριο της δικής τους οξυδέρκειας –μολονότι απεύχονταν η επιχειρησιακή του δεξιότητα να θέσει σε σκληρή δοκιμασία τις κοινωνίες τους.⁹ Τον Δεκέμβριο του 1938 η ηγεσία της Royal Air Force (RAF) προέβλεπε ότι μόνο στις τρεις πρώτες εβδομάδες του πολέμου θα καταστρέφονταν ολοσχερώς 465.000 οικίες, ενώ τουλάχιστον 5.000.000 από το σύνολο των 14.000.000 που διέθετε η χώρα θα είχαν υποστεί σημαντικές ζημιές. Ένα έτος πριν, ανώτατη κυβερνητική επιτροπή εκτιμούσε πως στους δύο πρώτους μήνες οι τραυματίες θα προσέγγιζαν τον εντυπωσιακό αριθμό του 1.800.000 με το ποσοστό απώλειας για τη ζωή να ανέρχεται στο $\frac{1}{3}$.¹⁰

Όμως οι κυβερνήσεις, παρόλο που διέθεταν γενναίους πόρους για τη βελτίωση-ενίσχυση της καταστρεπτικής του δράσης, ήταν υποχρεωμένες να διαθέσουν εξίσου σημαντικά κονδύλια και για την ασφάλεια των αστικών κοινωνιών. Η επίγνωση του κινδύνου –σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση των χρονικών περιθωρίων και το διαχειριστικό οικονομικό κόστος– είχε ως επακόλουθο οι στρατιωτικοί και πολιτικοί σχεδιασμοί να αναβαθμίσουν την παθητική αεράμυνα ως τον παράγοντα εκείνο που θα μπορούσε να αμβλύνει τον –αναμενόμενο βαρύ– έμπυχο και άψυχο απολογισμό της εναέριας απειλής. Για τον λόγο αυτό η παθητική αεροπροστασία μετατράπηκε στο μεγαλύτερο στοίχημα του εσωτερικού μετώπου· η επιτυχημένη της οργάνωση προϋπέθετε τη συνεργασία των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των απλών πολιτών, τεκμηριώνοντας στη συλλογική συνείδηση την ικανότητα των ηγεσιών να διαχειριστούν τις προκλήσεις μιας έκτακτης κατάστασης.

Επιπρόσθετα στη διάρκεια της δεύτερης παγκόσμιας σύρραξης, ο εναέριος πόλεμος εμφανίστηκε απόλυτα εναρμονισμένος με την «επικοινωνιακή γοητεία» των Όπλων τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Αποφεύγοντας την παραμικρή χρονική ολιγωρία, παρουσίασε τη δική του αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη. Κατέθεσε τα δικά του ξεχωριστά επιτεύγματα στο θέατρο των στρατιωτικών εξελίξεων. Ανέδειξε τις δικές του ηρωικές φυσιολογίες· στο φαντασιακό των απλών ανθρώπων οι αερομαχίες από τους σύγχρονους «ιππότες του αέρος» διαδέχτηκαν τις παραδοσιακές μονομαχίες, ενώ απέκτησε και διατήρησε υψηλό τον δείκτη ενδιαφέροντος επιτυγχάνοντας να «αιχμαλωτίσει» την ανθρώπινη φαντασία μέχρι σήμερα. Η έλξη που ασκούσε το «νέο όπλο» είχε τώρα πολλαπλούς αποδέκτες. Οι αεροπόροι δεν εκλάμβαναν τους εαυτούς τους ως απλούς αξιωματικούς με την ηθική υποχρέωση να διεκπεραιώσουν μία συγκεκριμένη υπηρεσία, αλλά ως «απόστολους» μιας νέας μορφής πολέμου –η οποία διέθετε την ικανότητα να συναρπάσει τους ίδιους και την κοινή γνώμη της ε-

⁹ Η αναγκαιότητα για ενίσχυση της παραγωγής είχε γίνει έκδηλη από την πρώτη παγκόσμια αναμέτρηση. Στη Μεγάλη Βρετανία οι μερικές εκατοντάδες εργατών που απασχολούνταν στην αεροναυτική βιομηχανία το 1914, μέχρι το 1918 ανήλθαν στους 350.000, βλ. Κουρής, «Η ιστορική διαδρομή της εναερίου ισχύος», 6.

¹⁰ Len Deighton, *Blood, tears and folly. An objective look at World War II*, Harper Collins, New York 1993, σ. 345.

ποχής. Ο James Molony Spraight, υπάλληλος στο βρετανικό υπουργείο Αεροπορίας και από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της RAF, σημειώνει με έμφαση για την ιδιαιτερότητα της αεροπορικής ισχύος: «Το μυστήριό της είναι η μισή της δύναμη».¹¹

Άλλωστε, για τη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών στον 21^ο αιώνα, οι πιο δημοφιλείς όροι για τον πόλεμο του Ειρηνικού σχετίζονται με την εναέρια δραστηριότητα. Από τη μία κυριαρχούν τα ονόματα των δύο αστικών κέντρων που βίωσαν την ατομική φρίκη (Χιροσίμα, Ναγκασάκι), σηματοδοτώντας τη βίαιη μετάβαση της ανθρωπότητας στη νέα εποχή. Από την άλλη, υψηλή αναγνωρισιμότητα απολαμβάνει και ο «θεικός άνεμος». Ήταν οι Ιάπωνες πιλότοι –γνωστοί ως «kamikaze»– οι οποίοι από τον Οκτώβριο του 1944 και μέχρι και τη λήξη του πολέμου, εκτελώντας εθελοντικές-μαζικές αποστολές αυτοκτονίας, επιχειρούσαν να βυθίσουν ή να θέσουν εκτός λειτουργίας πλοία του αμερικανικού ναυτικού.¹² Μία επιλογή μάχης εναρμονισμένη με τον παραδοσιακό, ιαπωνικό κώδικα τιμής και αυτοθυσίας για την πατρίδα και τον θεικό αυτοκράτορα. Στη συνείδηση όμως του δυτικού κόσμου έγινε συνώνυμη της ύστατης απελπισίας, της απόγνωσης και του άκρατου παραλογισμού, για να επιβιώσει με αυτήν την εκδοχή μέχρι σήμερα στο καθημερινό λεξιλόγιο.

Εντύπωση προξενεί και η γεωγραφική «διασπορά» του εναέριου πολέμου. Στο στόχαστρο των βομβαρδιστικών δε βρέθηκαν μόνο οι παραδοσιακές αντίπαλες δυνάμεις της παγκόσμιας αναμέτρησης, αλλά και περιοχές όπως η Παλαιστίνη ή το Μπαχρέιν –έστω με μικρότερης κλίμακας επιδρομές. Δεν εστίασε αποκλειστικά στα αστικά κέντρα –τον πλέον φυσικό του στόχο. Έπληξε αδιάκριτα χωριά και κωμοπόλεις στην ανυπεράσπιστη ύπαιθρο των χωρών με αμφιλεγόμενη τις περισσότερες φορές στρατιωτική αξία. Αποδειχτηκε ένας πόλεμος χωρίς «κατηγοριοποιήσεις» ο οποίος επηρέασε το μεγαλύτερο τμήμα του πλανήτη, μεταβάλλοντας τα περισσότερα κράτη και σχεδόν όλη την επικράτεια σε κοινωνούς των επώδυνων συνεπειών του.

Η τελευταία παράμετρος καταγράφηκε και στην ελληνική περίπτωση. Οι εχθρικές και κυρίως οι ιταλικές εναέριας προσβολές από τον Οκτώβριο του 1940 μέχρι και τον Απρίλιο του 1941 δε στοχοποίησαν μόνο τα αστικά κέντρα που διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στη διεξαγωγή της στρατιωτικής αναμέτρησης. Βομβάρδισαν κάθε σημείο της ενδοχώρας που σύμφωνα με τις επιτελικές εκτιμήσεις θα μπορούσε να τη

¹¹ Len Deighton-Max Hastings, *Battle of Britain*, Wordsworth Editions, 1999, σ. 15.

¹² Η δράση τους κορυφώθηκε στη μάχη για την κατάληψη της Οκινάβας στο διάστημα Απριλίου-Ιουνίου 1945, όταν κατά προτίμηση έριχναν τα κατάφορτα με βόμβες και εκρηκτική ύλη αεροσκάφη στις γέφυρες των πλοίων και στους διαδρόμους απονηώσεως των αεροπλανοφόρων. Μολονότι δε διέθεταν την πείρα εκείνων που λίγους μήνες νωρίτερα συμμετείχαν στην επιχείρηση για την κατάληψη των Φιλιππίνων και παρά τον ατομικό χαρακτήρα των επιθέσεών τους- ο οποίος καθιστούσε δύσκολη τη συντονισμένη και καθοδηγούμενη δράση- η ακραία θυσία τους είχε βαριές απώλειες για τις συμμαχικές ναυτικές δυνάμεις. Η πλειονότητα των τετρακοσίων βυθισμένων ή κατεστραμμένων πλοίων που ήταν ο απολογισμός στην Οκινάβα προκλήθηκε από το 20% των πιλότων που με τα αεροσκάφη τους κατόρθωναν να προσεγγίσουν κυρίως τον αμερικανικό, αλλά και τον βρετανικό στόλο, βλ. Ian Gow, *Okinawa 1945. Gateway to Japan*, Doubleday / Company, New York 1985, σσ. 191, 199-200.

συνδράμει, αναδεικνύοντας ότι στόχος της εχθρικής αεροπορίας ήταν η άσκηση αφορήτης ψυχολογικής πίεσης στον άμαχο πληθυσμό και η μέσω αυτής αποδιοργάνωση του εσωτερικού μετώπου.¹³ Το υφυπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας –προσπαθώντας αφενός μεν να εκθέσει και απαξιώσει στην κοινή γνώμη την πρακτική των Ιταλών διεγείροντας αρνητικά αισθήματα, αφετέρου δε να ενισχύσει τον δείκτη της εγχώριας συλλογικής ψυχολογίας– εξέδιδε ημερήσια επίσημα ανακοινωθέντα, τα οποία περιείχαν αναφορές για «χωρία» και «κωμοπόλεις» που αποτελούσαν στόχους των ιταλικών βομβαρδιστικών.¹⁴

Η γενίκευση των επιθέσεων από την εχθρική πλευρά παρείχε στο καθεστώς του Benito Mussolini τη δυνατότητα να την αξιοποιήσει και για λόγους εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης, παρουσιάζοντας το σύνολο της αντίπαλης επικράτειας ανήμπορο να υφίσταται την πίεση της υπερήφανης αεροπορικής του δύναμης. Την ίδια όμως στιγμή στερούσε από τις δυνάμεις επιφανείας την πρόσθετη και αναγκαία στήριξη που θα μπορούσε να τους προσφέρει –ιδίως στο πρώτο καθοριστικό διάστημα της εισβολής– διευκολύνοντας στο έπακρο την ολοκλήρωση της κρίσιμης επιστρατευτικής διαδικασίας για την ελληνική πλευρά.

Οι παραπάνω επισημάνσεις οδηγούν στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι στη διάρκεια της παγκόσμιας αναμέτρησης, οι επιχειρησιακές δυνατότητες του αεροπλάνου εκδηλώθηκαν στην πράξη με δύο τρόπους. Ο πρώτος –ο πιο παραδοσιακός– ήταν επικεντρωμένος στο πεδίο της μάχης ως συμπληρωματικό στοιχείο των επίγειων δυνάμεων. Ο σκοπός ήταν να καταστρέψει τις εχθρικές υποδομές (αεροδρόμια, μεταφορικούς κόμβους, τηλεφωνικό-τηλεγραφικό δίκτυο) με τέτοια ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, προκειμένου να διευκολύνει την απρόσκοπτη προέλασή τους και μάλιστα με τις λιγότερες δυνατές απώλειες. Ο δεύτερος σχετίζεται με τη δράση που βαθμιαία ανέπτυξε στα εχθρικά μετόπισθεν, προσδίδοντας στη σύρραξη ολοκληρωτικό χαρακτήρα. Οι εναέριες προσβολές των αστικών κέντρων –οι οποίες σύντομα διακρίθηκαν για τον εμπρηστικό τους χαρακτήρα– μετέφεραν τον πόλεμο πίσω από τη ζώνη επιχειρήσεων, καταργώντας την αδιαμφισβήτητη απόσταση που μέχρι τότε υπήρχε ανάμεσα στις συγκρούσεις που διεξάγονταν σε αυτήν και στο «απυρόβλητο» εσωτερικό μέτωπο.

Ο συγκεκριμένος επιχειρησιακός αναπροσανατολισμός αποδείχτηκε εξαιρετικά επίπονος για τους κατοίκους των πόλεων, οι οποίοι βίωσαν άμεσα το σκληρό πρόσωπο του «νέου όπλου». Αυτό είχε ως συνέπεια την επιβεβαίωση ή ακύρωση της όποιας εικόνας είχαν διαμορφώσει στον Μεσοπόλεμο μέσα από τις αφηγήσεις των παλαιότερων πρωταγωνιστών για το διάστημα 1914-1918, τα αναγνώσματα των βιβλίων, των εφημερίδων και τις κινηματογραφικές προβολές. Αν και είχαν προηγηθεί σαφείς ενδείξεις για την καταστρεπτική του ικανότητα, τα αστικά κέντρα βρέθηκαν ουσια-

¹³ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, φάκ. 679/A/1^α: Γραφείον Πολεμικής Εκθέσεως, «Πίναξ (κατ' αλφαβητικήν σειράν)», σσ. 1-9.

¹⁴ Εφημ. *Θάρρος*, 6, 7 και 8 Νοεμβρίου 1940.

στικά ανυπεράσπιστα, καταβάλλοντας βαρύ φορτίο αίματος. Ο άμαχος πληθυσμός όφειλε να αντιμετωπίσει με αξιοπρέπεια τη διπλή πρόκληση· ήταν καταδικασμένος να αντισταθεί, να επιβιώσει βιολογικά και ψυχολογικά –επειδή για πρώτη φορά γινόταν δέκτης της πολεμικής βίας σε τέτοιον βαθμό– ταυτόχρονα όμως και να κινητοποιηθεί, για να συνδράμει με όποιο τρόπο μπορούσε την εθνική υπόθεση.

Ως είθισται, η «ψυχρή γλώσσα» των αριθμών είναι αποκαλυπτική. Στην Ιαπωνία οι εξήντα έξι βαριά αερόπληκτες πόλεις είδαν το 40% του αστικού ιστού να μετατρέπεται σε σωρούς ερειπίων και το 30% των κατοίκων να μένουν άστεγοι. Στο μητροπολιτικό Τόκιο καταστράφηκε το 65% των οικιών. Στην Οσάκα –δεύτερο σε πληθυσμιακό μέγεθος αστικό κέντρο– το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 57%,στη Ναγκόγια άγγιξε το 89%, ενώ η τελετή παράδοσης στις 2 Σεπτεμβρίου βρήκε τη χώρα με 9.000.000 άστεγους. Η αποκαρδιωτική εικόνα της ολοκληρωτικής καταστροφής ισοδυναμούσε με «σοκ» και για τις αμερικανικές επιτροπές που αφίχθησαν στη χώρα. Ο Russell Brines –ο πρώτος ξένος δημοσιογράφος που βρέθηκε στην πρωτεύουσα– κατέγραψε την απόκοσμη εικόνα μιας ισοπεδωμένης καμένης πόλης, με τα ελάχιστα κτήρια που είχαν απομείνει να ορθώνονται στο μέσον μιας έρημης πεδιάδας.¹⁵ Ο Αμερικανός στρατηγός Douglas Mac Arthur –ανώτατος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων– σημείωσε ότι η χώρα απώλεσε το 1/3 του εθνικού πλούτου και το 1/4 του δυναμικού εισοδήματός της, όταν το βιοτικό επίπεδο στις αγροτικές περιοχές υποχώρησε σε σχέση με την προπολεμική περίοδο κατά 65% και στις μη αγροτικές κατά 35%.¹⁶

Οι «πόλεις των νεκρών» ή οι «πόλεις των φαντασμάτων» αποτέλεσαν κοινό τόπο και στην Ευρώπη. Μόνο στη Γερμανία υπολογίζεται ότι τα ερείπια που είχαν καλύψει τις πληγείσες περιοχές προσέγγιζαν τα 400.000.000 κυβικά μέτρα. Στην Κολωνία χάθηκε το 66% των οικιών, στο Ντίσελντορφ το 93% ήταν ακατοίκητες, στη Νυρεμβέργη απέμεινε ανέπαφη μόνο η μία στις δέκα και στη Φρανκφούρτη στέκονταν όρθιες οι 40.000 από τις 177.000 που διέθετε η πόλη. Πολύ πιο δύσκολες ήταν οι συνθήκες στη γειτονική Πολωνία, καθώς για τους περισσότερους κατοίκους φάνταζε πλέον ανέφικτη η προοπτική για την ανοικοδόμηση της Βαρσοβίας.¹⁷

Τα πρωτόγνωρα ποσοστά καταστροφής διευκολύνθηκαν και από το υψηλό ποσοστό αστικοποίησης που διέκρινε την ευρωπαϊκή –και όχι μόνο– ήπειρο λίγο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με βάση το αριθμητικό κριτήριο των 5.000 κατοίκων που προτάθηκε από τον Paul Bairoch για να χαρακτηριστεί μία οικιστική μονάδα ως πόλη, ο αστικός πληθυσμός στη γηραιά ήπειρο αριθμούσε 344.000.000, σηματοδοτώντας τον αστικό χαρακτήρα της αναμέτρησης και μία ποιοτική αλλαγή. Ενώ στις αρχές του 19^{ου} αιώνα μόνο ένας στους δέκα Ευρωπαίους διέμενε σε αστικό περιβάλλον,

¹⁵ John W. Dower, *Embracing defeat. Japan in the wake of World War II*, W. W. Norton & Company, New York 2009, σ. 46.

¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 45-48.

¹⁷ Douglas Botting, *The Aftermath: Europe*, Time-Life Books, Chicago 1983, σσ. 22, 50-51.

εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα η αναλογία είχε εκτοξευτεί στους πέντε με έξι ανά δέκα Ευρωπαίους.¹⁸

Ο εναέριος πόλεμος ήταν επιπλέον ένας πόλεμος «υψηλών προσδοκιών» από την πλευρά των στρατιωτικών και πολιτικών ηγεσιών, ο οποίος σταδιακά –και δυστυχώς για τις αστικές κοινωνίες– τροποποιήθηκε. Ο βιομηχανοποιημένος χαρακτήρας της πρώτης παγκόσμιας σύρραξης κατέστησε σαφές ότι επόμενος νικητής θα αναδεικνυόταν εκείνος που θα είχε την ικανότητα να ανταποκριθεί στην αυξανόμενη ζήτηση πολεμικού υλικού, αξιοποιώντας κάθε μορφή έμψυχης-άψυχης συνδρομής. Οτιδήποτε θα μπορούσε να στηρίξει μία βιομηχανοποιημένη σύγκρουση αποτελούσε στόχο και μοιραία θα είχε την αντιμετώπιση του στρατιώτη στη ζώνη των επιχειρήσεων, με το «νέο όπλο» να επιδεικνύει προτίμηση στην καταστροφή της οπλικής παραγωγής και στο ηθικό του εργατικού δυναμικού.

Σε αυτό το πλαίσιο, το αεροπλάνο μετατόπισε τη δράση του στις πόλεις η οποία εκδηλώθηκε σε δύο στάδια. Μολονότι αρχικά απέβλεπε στην καταστροφή εκείνων και μόνο των υποδομών που σχετιζόνταν με τη μείωση ή την παύση της βιομηχανικής απόδοσης και συνολικά της πολεμικής προσπάθειας (εργοστάσια, αεροδρόμια, λιμενικές εγκαταστάσεις, μεταφορικό δίκτυο, διοικητικές υπηρεσίες, ενεργειακοί κόμβοι, αποθηκευτικοί χώροι διατροφικού-πολεμικού υλικού), στην πορεία μετατράπηκε σε μία «τυφλή» εκστρατεία για την τρομοκράτηση του αστικού πληθυσμού. Κύρια επιδίωξη ήταν ο κλονισμός και η κατάρρευση της ψυχολογίας –ιδίως του εργατικού δυναμικού– ώστε να ακυρωθεί από την πλευρά του η δυνατότητα συνεισφοράς στον νευραλγικό τομέα της οπλικής παραγωγής, υπονομεύοντας τη δυνατότητα της χώρας να συνεχίσει απρόσκοπτα τον αγώνα. Προπαγανδιστικό φυλλάδιο που το καλοκαίρι του 1942 ρίχτηκε από βρετανικά βομβαρδιστικά σημείωνε:

«Βομβαρδίζουμε τη Γερμανία, μία-μία τις πόλεις, κι ολοένα πιο σφοδρά, ώστε να μην μπορείτε να συνεχίσετε τον πόλεμο. Αυτός είναι ο αντικειμενικός μας στόχος. Και θα τον επιδιώξουμε χωρίς οίκτο. Μία-μία τις πόλεις –το Λύμπεκ, το Ρόστοκ, την Κολωνία, το Έμντεν, τη Βρέμη, το Βίλχελμσάβεν, το Ντούισμπεργκ, το Αμβούργο– και ο κατάλογος θα μακραίνει συνέχεια [...]. Ερχόμαστε μέρα και νύχτα. Ούτε μια γωνία του Ράιχ δεν είναι ασφαλής. Οι άνθρωποι που δουλεύουν σε εργοστάσια έχουν εκεί κοντά και τα σπίτια τους. Άρα, θα χτυπάμε τα σπίτια σας και εσάς».¹⁹

Η οδυνηρή αυτή εξέλιξη διαμορφώθηκε βαθμιαία. Η κλιμάκωση της εναέριας βίας και το πάντα δημοφιλές αίσθημα της πρόκλησης αντιποίνων –με την από κοινού αδήριτη ψυχολογική ανάγκη για παρουσίαση επιτυχιών στο εσωτερικό των χωρών– άμβλυαν τις ηθικές αναστολές για στοχοποίηση του άμαχου πληθυσμού από τους

¹⁸ Jean-Luc Pinol-Francois Walter, *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, μετάφρ. Μαρία Κουμπούρα, τόμ. Α΄, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2007, σσ. 21, 25, 39.

¹⁹ A. C. Grayling, *Ανάμεσα στις νεκρές πόλεις*, μετάφρ. Αχιλλέας Φακατσέλης, Εκδόσεις Κασταλία, Αθήνα 2006, σ. 72.

επιτιθέμενους, με αποτέλεσμα να υιοθετήσουν τη λογική «σοκ και δέος», αποβλέποντας σε έναν ακόμη πιο φιλόδοξο στόχο. Ο πανικός, η υστερία και το αίσθημα της ηττοπάθειας θα αδρανοποιούσαν τη συνδρομή των πολιτών –όπως εκδηλωνόταν στη βιομηχανία, τη διατροφική εκστρατεία, τις ερανικές διαδικασίες, τη δημιουργία και την αποστολή στρατιωτικού ιματισμού– συμπαρασύροντας και την εθνική προσπάθεια στο σύνολό της.

Ήταν πεπεισμένοι πως οι αστικές κοινωνίες σαστισμένες από την έκταση-ένταση του αεροπορικού πολέμου –μπροστά στο ρεαλιστικό ενδεχόμενο του στρατιωτικού αδιεξόδου και της ταπεινωτικής ήττας– θα αναλάμβαναν πρωταγωνιστικό ρόλο. Αυτός θα τις παρείχε τη δυνατότητα να ενδυναμώσουν το κυοφορούμενο ρεύμα για τη λήξη της αναμέτρησης, να εκφράσουν τη δικαιολογημένη δυσφορία και την αρνητική τους κριτική εναντίον των κυβερνήσεων δρομολογώντας άμεσα πολιτικές ανατροπές. Οι φιλόδοξες προσδοκίες που εκ του ασφαλούς διαμορφώθηκαν στις αίθουσες των επιτελείων και των πολιτικών συνεδριάσεων, έμελλε να επαληθευτούν ή να διαψευστούν σε πραγματικές συνθήκες ως προς την επιχειρησιακή και την ψυχολογική τους διάσταση. Όπως επεσήμανε και ο Ιταλός Giulio Douhet, ένας από τους κορυφαίους στρατιωτικούς θεωρητικούς στον Μεσοπόλεμο:

«Σκεφθείτε το κέντρο μιας μεγάλης πόλης και φανταστείτε πώς θα αντιδρούσε ο άμαχος πληθυσμός κατά τη διάρκεια μίας και μόνης αεροπορικής επίθεσης από μία και μόνη ομάδα βομβαρδιστικών. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι οι επιπτώσεις επί του πληθυσμού θα ήταν τρομερές [...]. Ποια πολιτική ή στρατιωτική εξουσία θα μπορούσε να διατηρήσει την τάξη, τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών και την παραγωγή κάτω από τέτοια απειλή; [...]. Και θα ερχόταν σύντομα η στιγμή κατά την οποία ο ίδιος ο λαός, προκειμένου να δώσει τέλος σ' αυτόν τον τρόπο και τα δεινά, αλλά και εξαιτίας του συναισθήματος της αυτοσυντήρησης, θα ξεσηκωνόταν και θα απαιτούσε τερματισμό του πολέμου».²⁰

Την ίδια στιγμή ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε και μία σύγκρουση «επιβεβαιώσεων» με σημείο αναφοράς τον καταλυτικό ρόλο που ο έλεγχος ή η κατάκτηση των πόλεων διαδραματίζει για την τελική απόληξη μιας ένοπλης αναμέτρησης είτε αυτή λαμβάνει χώρα σε τοπικό ή διεθνές επίπεδο. Ο πολυδιάστατος ρόλος τους ως οικονομικά, βιομηχανικά, πολιτιστικά, διοικητικά και στρατιωτικά κέντρα ερμηνεύει τη στοχοποίησή τους από τα αντίπαλα επιτελεία καθιστώντας μονόδρομο την κατοχή τους –για πρακτικούς και ψυχολογικούς λόγους– προκειμένου να εξασφαλιστεί η ήττα του αντιπάλου. Δεν είναι τυχαία η εξέλιξη ότι και εδώ καταγράφηκε η συγκεκριμένη παράμετρος σε τουλάχιστον δύο περιπτώσεις, όταν οι ίδιες μεταβλήθηκαν στο πλέον «ανορθόδοξο» πεδίο σύγκρουσης για τον εγκλωβισμένο πληθυσμό, οριοθετώντας ή και σφραγίζοντας το τέλος του εξαετούς πολέμου.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 167.

Η πρώτη αφορά στο Στάλινγκραντ, ένα από τα αδιαμφισβήτητα σημεία καμπής για την παγκόσμια αναμέτρηση, η οποία πολύ γρήγορα υπερέβη τα όρια της κοινής μάχηςραφού και από τις δύο πλευρές «επενδύθηκε» με φορτισμένους και αναπόδραστους συμβολισμούς. Ήταν η σύγκρουση για την πόλη που έφερε το όνομα του σοβιετικού ηγέτη· το πεδίο αναμέτρησης ανάμεσα στους απόλυτους ιδεολογικούς αντιπάλους (ναζισμός, κομμουνισμός)· μία μάχη γοήτρου ανάμεσα στους δύο ισχυρότερους δικτάτορες του αιώνα. Επί πέντε συνεχείς μήνες, οι τουλάχιστον 9.796 επιζήσαντες πολίτες –ανάμεσά τους και 994 παιδιά– έπρεπε να επιβιώσουν υπογείως μέσα σε ακραίες συνθήκες οι οποίες άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους –ιδίως στα τελευταία. Μόνο εννέα επανασυνδέθηκαν με την οικογένειά τους, ενώ όπως σημείωσε ένας Αμερικανός, μέλος ανθρωπιστικής αποστολής μετά τη λήξη της πολιορκίας: «Ήταν πρησμένα από την πείνα. Ζαρωμένα στις γωνίες, φοβισμένα να μιλήσουν, ακόμα και να κοιτάξουν άνθρωπο στα μάτια».²¹

Αλλά και ο τερματισμός του πολέμου –τουλάχιστον ως προς το ευρωπαϊκό του σκέλος– σηματοδοτήθηκε από την κατάκτηση του Βερολίνου. Η πολυβομβαρδισμένη γερμανική πρωτεύουσα αναβαθμίστηκε στο «απόλυτο έπαθλο» για τους νικητές-συμμάχους, στοιχειώνοντας στη διάρκεια της εμπόλεμης περιόδου τη φαντασία των στρατιωτών, των αξιωματικών και των απλών ανθρώπων σε ολόκληρο τον κόσμο. Η πτώση της ταυτίστηκε με το τέλος του ναζισμού, την οριστική ήττα του Γ' Ράιχ, συμπαράσύροντας στα ερείπια τους μοιραίους πρωταγωνιστές μιας ολόκληρης εποχής, τη διχαστική, βιολογική και υστερική ρητορική τους. Οι μαρτυρικοί κάτοικοι για αρκετούς μήνες υπέστησαν κάθε είδος στερήσεων, μέσα σε ένα περιβάλλον τρόμου, καταστροφής, απόγνωσης και θανάτου. Η άλλοτε υπερήφανη μητρόπολη του καθεστώτος, το κέντρο της νέας ένδοξης εθνικοσοσιαλιστικής εποχής, μεταμορφώθηκε σε μία πόλη «νεκρών» με έναν αποκρουστικό, σκελετωμένο αστικό ιστό ατέλειωτων χιλιομέτρων και ανύπαρκτες υποδομές.²²

Τα «αποτεφρωμένα» αστικά κέντρα στην Ευρώπη και την Άπω Ανατολή μετατράπηκαν σε μία από τις πιο θλιβερές αναμνήσεις της εξαετούς σύρραξης, με τα σημάδια τους να είναι ευδιάκριτα ακόμα και σήμερα στις καταπονημένες –από την εναέρια βία– πόλεις. Στο Λονδίνο, το Βερολίνο, τη Δρέσδη και τη Χιροσίμα, τα εσκεμμένα υπολείμματα των καμένων κτηρίων ή οι φθαρμένες προσόψεις ισοδυναμούν με μία ηχηρή, απτή υπενθύμιση της φρίκης, του παραλογισμού και του ανείπωτου πόνου που διαχρονικά προκαλεί μία ένοπλη αναμέτρηση στον άμαχο πληθυσμό. Στις άφθονες επετειακές τελετές, όλοι με μεγάλη ευκολία και υψηλή δΟΣολογία στόμφου και επισημότητας καταδικάζουν με αιχμηρή γλώσσα τη βαρβαρότητα του πολέμου εξυμώντας τα αγαθά της ειρήνης. Απευθύνουν εκκλήσεις και ευχές, μοιράζουν αφειδώς

²¹ Antony Beevor, *Stalingrad*, Penguin Books, London 2017, σ. 407.

²² Στο Βερολίνο των 3.000.000 κατοίκων, τον Μάιο του 1945 οι άστεγοι ξεπερνούσαν το 1/3, το 95% του τραμ ήταν κατεστραμμένο, ενώ πλημμυρισμένο ήταν και το μεγαλύτερο μέρος του υπόγειου μεταφορικού δικτύου, βλ. Antony Beevor, *Berlin. The Downfall: 1945*, Penguin Books, London 2017, σσ. 3, 419.

υποσχέσεις, εξιδανικεύοντας μία πραγματικότητα που πολύ σύντομα ανατρέπεται από τις ενέργειές τους. Η Ιστορία συνιστά μία «απύθμενη δεξαμενή» παραδειγμάτων. Για τους απλούς ανθρώπους είναι οξύμωρο και μονότονα αποκαρδιωτικό το γεγονός ότι την κρίσιμη στιγμή επιλέγονται να εφαρμοστούν στην πράξη «τα προς αποφυγή» και όχι «τα προς μίμηση».

Όπως έχω ήδη επισημάνει στον πρόλογο, φιλοδοξία του γράφοντος αποτελεί η ανάδειξη του θέματος και η λειτουργία του ως αφόρμηση για τη μελλοντική ιστοριογραφική παραγωγή. Αυτή πρέπει να περιλάβει νέες εργασίες, οι οποίες θα εστιάζουν στην επικράτεια αλλά και στις πόλεις εκείνες που γνώρισαν το σκληρό πρόσωπο της εναέριας βίας, αναδεικνύοντας το μέγεθος της δοκιμασίας και της συνδρομής για την καθεμία στην περίοδο των έκτακτων συνθηκών. Υπό την προϋπόθεση αυτή, οι επιμέρους ερευνητικές «ψηφίδες» θα συναποτελούσαν την πιο αξιόπιστη βάση προκειμένου να διαμορφωθεί μία συνολική εικόνα και για τα ελληνικά αεροπορικά μετόπισθεν. Άλλωστε, η στρατιωτική αναμέτρηση με τους Ιταλούς είναι η πρώτη και μοναδική ως τώρα περίπτωση για την εγχώρια ιστορία, στη διάρκεια της οποίας ο άμαχος πληθυσμός υπήρξε νευραλγικό τμήμα μιας ένοπλης σύγκρουσης –με αξιοσημείωτη συνεισφορά όπως αναγνωρίστηκε και από τα στρατιωτικά επιτελεία. Για τις δύο άλλες προγενέστερες αναμετρήσεις του ίδιου αιώνα (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μικρασιατική Εκστρατεία) επικρατεί ιστοριογραφική (άραγε και αρχειακή «σιωπή»;) με το ερευνητικό ενδιαφέρον να εξαντλείται στις εξελίξεις της πρώτης γραμμής.